

Історія

Улюч таким, яким був

Степан Чебеняк у 80-ті роки

Степан Чебеняк народився 5 червня 1932 р. в Улючі Березівського повіту. У селі Грабово коло Ілави був депортований 1947 р. Він 1961 р. закінчив Вишчу сільськогосподарську школу в Ольштині. Захистивши кандидатську дисертацію, 1975 р. отримав звання кандидата економічних наук. Протягом багатьох років очолював Центр удосконалення директорів шкіл в Ольштинському воєводському управлінні, діяч УСКТ і ОУП. Автор книжки спомінів «Pamiętnik i wspomnienia uluszanina» (Ольштин, 2014), статей у «Нашому слові» та «Благовісті». Розмова зі Степаном Чебеняком — записана 2012 р. у його домі в Ольштині. (бг)

Опиши своє рідне село так, як залишилося ти у твоїй пам'яті дитини.

Центром села був Кут, з-під Дубниці тягнувся в сторону Доброй. Від Кута по ліс на півночі був наш присілок Борівниця й потік Борівниця, а далі польське село тієї ж назви. Від Кута аж до Доброй-Шляхетської — Крайники. Зараз за панським городом у напрямку на Крайники: Ліков'ята, 10—15 хат. У другу сторону, від Кута по Грушівку — Долішній Кінець. Були ще Пасіки — на горі між Улючем і Борівницею, і Чертіж — також на горі, кілька хат недалеко від Борівниці.

Над Сяном було Болоня, рівнина дуже добре землі уздовж річки від Доброй по Селиська й далі. Гірша земля була по другому боці — на горбах Пасіки і Чертіж. Як іти з Улюча до Борівниці, по правій стороні був громадський ліс, а по лівій — панський.

Улюч був великий та старий. Чув я розповіді старих людей про руських боярів та про монахів. На Дубнику були сліди фосі і валів, з-за яких люди боронилися перед татарами. Наши бояри мали мати підземний двір, виритий в Дубнику.

Усе в нашому Улючі йшло за вірою. Римо-католики були поляками, греко-католики — українцями, Мойсесова віра — жили, але всі говорили українською мовою, бо село було українське. Жідів було з 10 відсотків усіх меншин. Мали свою біжницю на рівнині, майже напроти Дубника. Мешкали в цілому селі, а найближче на Куті, Крайниках, Борівниці.

Улюч не складався лише з селянських хат. Тут стояв панський двір, був фільварок, церкви, крамниці, млин, тартак...

Наша хата стояла під самим Дубником, то я не тільки там бавився, але й обсервував своє село. Нижче, у центрі села, на Куті, був великий двір. Провадили до нього алії, обсаджені деревами. Сам палац був білий, муріваний. Коло нього господарські будинки, ставок. Двір 1940 р. почав служити більшовицькій погранзаставі. Як приїхали німці, створили там ліненшфт (німецьке державне господарство — ред.). Книговодом був Микитин, походив з України. Не було збройної охорони. Люди ходили там на роботу. Обробляли поля, засадженні коксаїзом, з якого виробляли гуму. По війні люди рознесли досяльно все, до голки і до останньої цегли з муру. Пам'ято, як стягав крокви Федір Явірницький і впав, хлописько, так, що ледве його очутили...

А от школа, важлива сільська установа й частина твоого життя.

Батько розповідав мені, як 1920 р. до нашої школи прийшла працювати полька, яка не знала української мови. Заповіла учням нарубати їй дров. Одному дала кілька грошої за роботу, а він не подякував. Вона йому каже «ползень», а той постукає по коліні гришми, затисненими у жмені, та скаже: «дзендердзень», бо не розумів, що це значить «дзенковавши», знав тільки лякувати.

Я пішов до школи 1940 р., тодішньої української радянської школи. Директором був Михайло Дода, людина невідомого мені роду, вчителем — уличанин Марко Петрушак. За німців директорував Йосип Єнкала. Учителем далі був Петрушак, мудра людина, яку пінці хотіли взяти до дівізії «Галичина», але побачив поліцію та втік зі школи. Скривався, не пішов також до УПА.

Рід і родина

Звідки походили твої предки?

Прзвище моїх працьок у чоловічій лінії походить з села Кінського, з-за Сяну. Один з них засяянських Чебеняків за австрійських часів був професором у Перешибі. Там, на Кругелі, купив собі господарство. Мав три дочки і сина, Ореста. Син не одружився, по-мер. Одна дочка вийшла заміж за греко-католицького священика. Вінхала в Україну по війні. А друга стала жінкою австрійського офіцера, чеха, тож після війни виїхала з ним у Чехію. Наймолодша, Катруся, не мала чоловіка. Будинок батька віддала польські, сама перейшла жити до Перешибі, де лежала.

Улюцькі люди по-своєму запам'ятали, як Чебенякі з Кінського стали жити в Улючі: Називали нас «кінчанцями», казали «до Кінчаніна». Почалося від Петра Чебеняка. То сталося тому, що улюцькі люди почали жити мені мою бабцю, молоду вдову Пелагію Солецьку. Крім молодості, вона мала млин чи, як казали у нас — майок. І знайшовся мій діда Петро, і взяв її за жінку, але перейшов жити до Улюча. Мали восімъріді літі. Найстарший був Микола, перед І Світовою війною вийшов до Америки, а Василь, Іван та інші брати служили в австрійському війську.

Наймолодший був мій батько Михайло. Мама залишила його при собі діда все господарство і млин. Тато був чоловік скорій до всікої справи. У Радяні та Сяні навчився, як працює

тартак. І майстер Мір коло млина збудував йому тартак, там різали допнки, гонти. Відновив і млин на Борівниці, що водою гнала млин і тартак. У млині машина робила кашу, а друга — пенщак. Так мій батько збирав гріш до гроша і все поставив на ноги.

Мама писалася Полянська, на ім'я Анна, з роду Харитич. Полянські були улюцькою родиною, одні поляки, другі українці. Поляки різнялися від наших тим, що ходили не до церкви, а до костелу. У нас усік бувало у звязках між українцями та поляками, наприклад, українським поляком був Михайло Бахорський, але батько моєї мами, Ян Полянський, був ужесь мідним латинником. Ходив до «косьцюла» до Борівниці, але жінка мав українку. Мамині брати, Василь, Федір і Микола стали римо-католиками, більшість були також віросповідання. Син Теодор Адам мешкав в Улючі. Його мама — українка Марія, здому Кулик, опікувалася церквою на Дубнику. Український полік Едек Пилип мав маму українку з Баранівків. Федір Полянський з Щелудським дійшов до Києва.

Твій батько мав млин і тартак. Був більше підприємцем чи господарем?

Не пам'ятаю, скільки моргів, але був і грунт біля хати, був великий город, на якому батько викопав потім став, щоб мати запас води на тартак. Усе було до бре до 1939 р., як прийшли москалі. Тато зізнав, чим пахне москаль, бо читав немало і розумів світ. Були люди — батько називав їх «голота» — що, як вони прийшли, казали від заздрості: «Ого! Жеби ся ми скінчило! Піде на Сибір».

Війна

Які події в Улючі викликала агресія московських «візвозителів» восени 1939 року?

Ті москалі були... узбеками. Говорили мовою, якої ніхто не розумів. Офіцери були москаліми або українцями. Одного з офіцерів-українців батько запросив додому й спітався: «Скажіть мені, що я маю зробити, щоб не влизи мене на Сибір?». Лейтенант сказав: «Ти перший залишився в колгоспі». Тато віддав до колгоспу і тартак, і млин. Улючка «голота», ставши колгоспниками, почала обслуговувати татову «фірму», а тепер частину колгоспу. Як на особу Михайлі Чебеняку, то передання майна в колгосп не було для нової влади до кінця переконливим. Одного разу прийшов з сільської ради посланець і сказав, що батька кличуть на погранзаставу у Добру-Шляхетську. Батько відповів: «Сину, скажи тим пана, які тебе тут прислали, що я не піду, бо я хорій». Мама зав'язала йому рушником голову, поклава в кімнату до ліжка під перину. За годину прийшли два «апостоли» комунізму. Секретар партії — жінка Файрхейм, поляк Михайлі Пахольський. Питалися в батька, що йому сталося, а той казав, що його трясе від хвороби. Постогнали та пішли. Батько «розхорівся» так, що лежав у ліжку від 1939 р. аж до 22 червня 1941 р. Натомість сільська голота ходила вночі під хату, пильнуючи, чи тато не буде втікати за Сян.

Продовження в наступному числі «НС»

Богдан ГУК

1. Пор. допис про історію хреста в честь 20-річчя проголошення ЗУНР 1938 р.: Василь Шляхтич, Улюцький хрест, «НС» за 29 травня 2011 р.

2. Улючани справляли Водохреша на Куті на поточі Борівниці.

Улюцький присілок Кут. Водохреща на поточі Борівниці (інвірно, кінець 30-х років)

Історія

Улюч таким, яким був

Розмова зі Степаном Чебеняком

ПРОДОВЖЕННЯ З ПОПЕРЕДНЬОГО ЧИСЛА

Москалі створили сільську раду. До складу її увійшли жид Гаскель, поляк Бахорський та українець Михайло Міх. І почалася біда, хоч і раніше не всім жилося добре. Прикордонна смуга над Сянном врізалася в село. Біда зустріла наші Крайники. Москалі забрали звідти людей і вивезли до Холорова. Аж 1941 р. змогли вернутися. Будували нові хати, бо старі москалі розібрали — «не нада, полоса!».

От і 22 червня 1941 р. погранзастава постріляла своїх собак, а сама пішла на Перемишль. По кількох годинах прийшли німці. Мій батько міг уже «виздоровіти»... І пішов на Кулю до колгоспної крамниці. З радості так напився вина, бо горілку хлопи розікрали негайно по втечі москалів, що вернувся додому направду хворий.

Члени сільської ради тепер скривалися. Бахорський угік до Львова. Наши з Улюча зловили Гаскеля на Куті, у родинному домі коло кооперативи, і вивали польській поліції в Березові, а та його застрилила. Михайло Міх не укривався. Уважав, що він серед своїх, тимчасом ті свої, голота, зблили його драницями з плota й віддали польській гранатовій поліції з Дидні. До Освенцима забрали моого сусіда Василя Дзюбакевича за членство у сільраді, Добрянського — за українство, Івана Павловського — за сприяння комуні, але останній пережив, помер потім у Прабутах. Приказали віддати забране з плебанії-колгоспу. У 1941—1942 рр. настала у кожній другій хаті голод, умирали люди. По жідів приїхала польська гранатова поліція з Дидні. Забрали їх до Перемишля. Пам'ятаю, як моя мама дала сусіді Мехі буханець хліба на дорогу.

Німці успадкували по совітській владі на свою «власність» тартак і млин мого батька. Тримали їх до кінця війни. Аж як настала влада УПА, ніхто не пістався, вільно чи не вільно: тато мав наказ молоти й різати дерево для її потреб. Привозили дерево, а батько пилав їх на грубі дошки. Приходили лісові майстри, різали на вімбр, на кожній дошці написали номер. Матеріал фірманками везли в ліс на будівництво підземних криївок. Жити і тіді не було легко. Одного разу прийшов один з жандармерії. Хотів батькові дати 25 бувків, бо не наїздав дошок. Мати каже: «Звідки він візьме води на тартак? На ріці нема води, суша!». Батько знов, що буде не так — укрився.

Як починалася нова-стара польська влада?

Влада організувалася в Сяніці, за Сянном. Солтисом став у нас Микола Полянський, поляк. За що його наші вбили у власній хаті³... Люди вибрали потім на солтиса Василя Шляхтича. Як вернувся з наради у гміні в Дидні, наші партизани взяли його та другу його жінку, Юлію, і повісили біля їхнього дому. Влади не було — панувала УПА, де, на жаль, було немало голоти.

Літом 1945 або 1946 р. люди з Жогатина і Явірника-Руського привезли молоти біжжа. У них зрана було польське військо з Бірчі. Тато ливиться, а тут

у напрямку Борівниці іде «Крига» з Федором Явірницьким, якого той перший намовив на полювання до лісу. Звідти могли надійти й поляки, яких люди бачили на Вартиці⁴, то тато їх закликав. Прийшли наше подвір'я. У нас щось ремонтував Михайло Бараник. Я бавився на тартаку з Адасем Полянським. Адась мав іти на Борівницю, але по кількох кроках побачив, що на ліктях у сторону нашої хати позуває польські воїни. Відрядив крикнув «Поляки!». То був вереск цілком такий, як колиськричали «Татари!». Мій тато пішов до млина і закопався в полову. Явірницький побіг сходами й скочився на горі, але поляки вже його побачили. Стягнули та били в нас під віконом. Люди похоронили його на Дубнику. А «Крига» і Бараник перекочували кілька тинів і втекли. Поляки стріляли за ними несамовито. І прилетіли до нас да хати, майже нас, дітей, не побивали! Однак задовільнилися Явірницьким. Бараник вийшов потім в Україну, помер у Калуші.

Як поляки спалили Улюч, люди мешкали по інших селах. Ми в Липі, а як вернулися, батько приготував нам «дім» у мурованій півниці. Постіль мати поклали на картоплю. Корова була нашою другою «мамою», а була така мудра, що як нападали поляки, сама провадила мене за шнурком у ліс! А як утікала! Задля її молока батько розібрав велику крийку на нашему полі та зробив з дошок стайню:

Одного разу прийшли до нашої «хати» два партизани. Мати робила масло, варилася картопля. Аж тут: «О як ми добре трафили!..» Партизани сіли, побили пішшли. Зате не хотів відцепитися від села Микола Балка. Улючанин, був при УПА, принаймні ходив з карабіном, але потім утік за Сян. Почав водити військо. Прийшли і до нас уночі шукати партизанів. Балка перед Акцією «Вісла» вийшов на Шлеськ.

Тоді далася взнаки й польська банда, зорганізована в селі Борівниці.

Борівниця була дуже бідна. Пан привів їх до праці в гуті скла, але землі дав мори чи два, не більше — зaimалися ремеслом і жили з того, що продали нашим селянам. Однак вони добре бачили наше багатство, хто багатий, хто

ні. Їх біда стала нашою бідою. Стала причиною їх заздрості щодо українців з навколоїніх сіл — почалися напади борівничан на наші села. Зараз після «визволення» 1944 р. до них пристав волиняк Котвицький, званий «Слішим». Узвів собі жінку-українку. Він озбрів усіх борівничан, від діда по колиску. Настала Польща й білаки стали над намі панами. Їздили з кулєстами по наших селах і грабували та вбивали кого хотіли. На Порубах стяли одному голову по сокирою за те, що його син є в УПА, хоч УПА тоді ще не було. Була жандармерія, але не УПА. Як наші скріпили свій силы, то три рази попередили борівничан, а як не помогло — Борівницю спалили. Невинних цивільних людей не вбивали. Правда, узяв автомат у руки і хотів їх стріляти Іван Демчак з Поруб, який син згинув під мостом під час обстрілу бандитів, скріпих у костелі в Борівниці. Однак наші забрали автомат і не дали його батькові стріляти в цивільних поляків. Той син зголосився на добровольську підійти і зикинути кулечет на костелі гранатою. І попали його під мостом у самого коло... Тоді сталося і то, що один з них, які боронилися під костелом, хотів забрати кірса в мертвого Демчака, але той тримав на спуску палець — кірс вистрілив йому в живіт і борівничанин вмер.

Раз говорив я з Маріаном Харитчиком і він сказав, що виливав з оловою тризуби на партизанські шапки. Я сам також робив такі тризуби, але не зінав, чому його є біліші від моїх. Спітався в нього, а він узвів мене з собою до Борівниці, яка була порожня. Ми зашли в костел. Він пішов до органа та показав, що звідти бере близьку чисте олово.

А ти чув про повстанця «Мазепу»?

О так, про нього я чув і бачив його! Походив з Жогатина, писався Роман Сова⁵. Дуже гарний, високий, як Ганс Кльос, ходив у польському муніципалі. Його батьки і старший брат привозили до нас молоти біжжа. Одного разу прийшли й кажуть, що мелюти біжжа, бо готовуються виїхати на Україну. Роман мав лишилися, бо він в УПА. Згинув через Миколу Балку. Якось чотири партизани були в Михайлі Дороцького, тому

що після спалення села Дороцький за мешкав у Добрій. Балка підвів поляків. Стріли. Два втікали через вікна. Їх постріляли. Привезли санми та похоронили на Дубнику. Я бачив цей похорон. А «Мазепа», «Драпак» і сам Дороцький укрылися в півниці під хатою. По вбивстві двох партизанів поляки підпалили хату. Жінка почала кричати, що її чоловік у півниці. Військо скочило й їх всіх витягнули. Забрали їх до Сянка. Одного разу вибралися за Сян, бо «Мазепа» ніби покаже, де є криївки. Був десь лютий. Я бачив, як військо в білих хатах провадило його через Улюч у лісі. Хтось на Крайниках дав йому кулик хліба.

«Мазепа» мав надію, що наші його відіб'ють. Так не сталося. Потім, уже в березні, як верталися з другого походу в лісі, він розхідився на Сяні крину (товен — ред.), але не зміг її перевернути, то скочив у воду і втопився, крикнувши «Слава Україні!». То було напроти Доброї, там, де нині стоїть міст. Ніхто не знає, куди Сян заніс його біле козацьке тіло...

I «Драпак» мав надію, що наші його відіб'ють з польських рук. I теж повів військо у ліс. Показав криївку, знав, що буде порожня. Наші також знали, куди він може привести військо — підмінували її. Упав польський поручник, а «Драпак» відірвал ногу. Третій, Михайло Дороцький, з криніналу в Сяніці втік. Попався потім більшовикам, зазнав Сибіру, але вернувся і жив коло Зеленої Гори.

З улючан в УПА служили Бадира, два Добрянські, Даньків, Хома, який разом з іншими від нас був на Закарпатті 1938 р. (його зловили поляки та застрили у Вільшанці «при спробі втечі»).

Продовження в наступному числі «НС»

Богдан ГУК

3. М. Полянський був убитий 27 жовтня 1944 р.

4. Варята — гора між Жогатином і Борівницею.

5. «Dnia 10 lutego 1947 r. podczas wypadu specjalnego oddziału na wieś Dobra zastrzelili się dwaj wojacy 3 rejonu, „Zoriany” i „Berkut”. Wojacy „Mazepa” i „Drapak” dostali się żywym do rąk wrogów» IPN-Rz 072/1, t. 47, k. 20 (польськомовний переклад).

Коротка історія поступу в Улюч: від коня Василя Гусака до... велосипеда Андрія Полянського (позаду дім Холявків під Дубником). Фотографії з колекції Ярослава Холявки з Сянока

Улюч таким, яким був

Розмова зі Степаном Чебеняком

ЗАКІНЧЕННЯ З ПОПЕРЕДНІХ ЧИСЕЛ

Як Військо польське палило Улюч?

Палили поляки наше село кілька разів. Перший раз літом 1945 р. Банда від Лодини, з-за Сянду, напала на Крайники та цілі спалила. А Крайники то була немала частина села. І людей повбивали, люди горіли в хатах.

На Різдво Христове 1946 р. наші партизани напали на прокляту Бірчу. Як вони думали там перемогти, наступуючи снігом до пояса?.. До речі, там був годів польському війську такий Микола Гбур (1940 р. москалі взяли його до армії якось попав до поляків; потім мешкав під Моронгом). Я і мама були вдома. Сестри ночували в сусіда Кулика. Рано мама сказала «Степане, від Борівниці юде військо! Іди, дай знати татові!». Того спав на единій хаті, що врятувалася на Крайниках – у Миколи Полянського, брата мами по батькові (хати йому піляки з Лодини не спалили, але потім сидів у Явожні, хоч поляк...). Я корову за шнурок і побіг! Крайники лежали на граници Улюча й Доброй. Там спав також Марко Петрушак, наш священик Григорій з жінкою і дітьми, книговод Микитин. Добіг, верескнув «Поляки!», на що всі вискочили і побігли на Добру. Я за

ними. Військо відкрило за нами стрілянину, але кули не долітали.

І я з батьком пішов на гору за Доброю. Відпочивали ми, аж батько каже: «Дивися, синку, наш майок горить!». З-над Улюча валив у небо дим у тому місці, де стояв наш млин і гарнік. Того залишив мене з коровою в людей під лісом, звідки було видно Мриглід. Ті добри люди поклали мене на гарнік під, накрили кожухами і вилікували. Я був дуже простужений, бо не раз босий біг по снігу, кричачи «Поляки!», щоб рятувати батька чи сусідів. І той під мене вигрів.

Тако прийшов по трьох днях та взяв мене, але сам не пішов до Улюча, а відправив мене з коровою поливитися на залішки нашого господарства. Я зайшов у село – з нашої хати комин, мури тартаку. Ми мешкали далі в пивниці. Звідти нас потім виселили.

Однак ще пережив я тоді сцену екзекуції. Одного разу після обіду прийшла вістка, що наші скликали збори в хаті над Сянном на Крайниках. Кожен був пікавий. З нашої родини пішов я. Почекали ми з годину. Партизани прийшли, лесь четирьох. Мали з собою Василя Харитчака, якого брат «Сорока» служив у сотні «Ластівки». Поставили його пе-

ред стіною хати, людям наказали стати з трьох сторін перед хатою. Один партізан сказав: «Знаете ту людину?». «Так, знаємо, наш сусід», – відповіли люди. Казали правду. Він був у Німеччині на роботі. Вернувшись у село, але не хотів піти до УПА, а хлописко був з нього великий, на два метри. «Бачите, ми боремося за самостійну Україну, а ваш Василь продавав вас...». І звернувся до самого Харитчака і запитався, чи давав знати до війська про УПА, про селян, які помагають партизанам у селі. А Василь за кожним разом призначався, що так, співпрацював, доносив... Підійшов до нього «Колос», то значить Метик з Жолатина, стрілив трьома кулями в голову. Василь Харитчак лежав три дні на перехресті...

Були й інші жертви. На жаль, убили наші заплoзреного у доносах мого стрицьного брата Петра Чебеняка, хоч його брат, Микола Чебеняк, служив у сотні «Громенка». Василь часто їздив до Сянока на закупи, і хтось криво доніс на нього. Наші вбили й Маріана Харитчака, тому що поляки взяли Маня по облаві до Бірчі тrimали з тиждень. І було досить, щоб заплoзрити його у змові з військом... А його батька вбили москалі.

Як відбулася депортация в Україну?

Улюча тоді вже не було. Люди мешкали по сусідніх селах. Військо дослівно пілівало на людей! Когось зловили, то міг попасті й на Крим, як Гатала. Довго вікав разом з нами наш останній свя-

щенник Гірник, але потім разом з людьми вихав в Україну.

Військо знову прийшло 27 квітня 1947 р. Заквати рвали на панському городі, слаги пішли до церкви. І вранці 28 квітня зійшли з Дубника та сказали людям зібратися коло панського двору.

Люди зійшлися. Офіцер повідомив, що почалася Акція «Віспла», усім треба спакуватися та чекати готовими на дороzi. У батька маєток був такий: одна червона корова. У швагра, Михайла Барапника – також корова. І так та був лив – у інших корів чи коней не було, бо поляки вкрали. У Барапника ще був драбинястий віз. Я бачив, як мій батько разом з ним готується до виїзду. Узяли хомут, розрізали, бо як корови через роги надіти? І з корови зробився кінь. Узяли заголовок, одяг. Люди повиходили з криківок. Нас не виселяли з села – виселяли з-під землі, з лису. І погнали колено над Сянном через Грушівку до Селиськ.

Залишилися польські родини. Едек Пилип, мамині брати і вуйки Полянські – Федір і Микола. Обидва Полянські сиділи в Явожні, причому Микола, може, за те, що як наші партизани зловили в Улючі польського поручника, то тримали його в пивниці, у тій же пивниці сиділи наші люди, як військо спалило Улюч. Жінки тих «українських поляків» були українками, а брати тих жінок служили в УПА, як Іван Кулик (під прізвищем Дороцький жив потім у Австралії). ■